

Paár Ádám
A rejtett tanterv és a köznevelési törvény

A pedagógusszakma, az oktatási szakértők, valamint az ellenzék részéről a Fidesz-KDNP kormány köznevelési törvényjavaslatával szemben leggyakrabban megfogalmazott kritikák egyike, hogy a törvény a tankötelezettség 16 éves korra történő leszállításával megnyitja az utat a szelekció, a szegény sorsú, és hátrányos helyzetű családok gyermekeinek diszkriminációja előtt. Trencsényi László, a Magyar Pedagógiai Társaság elnöke egyenesen úgy fogalmazott, hogy a köznevelési törvény által képviselt pedagógiai modell a [Taigetosz pedagógiája](#). Szunyogh Szabolcs az Élet és Irodalomban [felvetette](#), hogy a szakképzettség nélküli fiatalok tömeges utcára kerülése bűnözési hullámot indíthat el.

Ha a 16 éves korhatár elfogadása nem is vezet feltétlenül ilyen, kriminológiai értelemben szélsőséges folyamathoz, akkor is kérdéses, hogy a válság közepén, egy szűkülő munkaerőpiacon mit fognak kezdeni magukkal azok a fiatalok, akik szakmai képzettség nélkül – és tegyük hozzá: hiányos *humán műveltséggel* meg hiányos nyelvtudással – kerülnek ki az iskolapadból. Egy ideig a családjukra támaszkodhatnak, mert – szerencsénkre – a magyar társadalom még mindig [családközpontú](#), de a válság a családi háztartásokat is megtépázta. A munkanélküliségétől és a szociális segélytől való hosszú távú függés demoralizáló hatású az egyénre nézve, azonkívül a kormánypolitikát ezen a téren is a *szigorítás* jellemzi. Ráadásul az ország különböző fejlettségű térségekből tevődik össze, és a legveszélyeztetettebb helyzetben éppen a leszakadó térségekben élő fiatalok vannak.

Összességében a bírálók valamennyien kiemelik, hogy a köznevelési törvény a középosztálynak kedvez, és érzéketlen a szegényebb családokkal, és azok gyermekeivel szemben. Mi sem volna könnyebb, mint ezt a tételt levezetni a kormány társadalomkoncepciójából, amelyik a középosztály egzisztenciális helyzetének megerősítését célozza, és keveset mond azokról, akik a társadalom aljára szorultak. Úgy véljük azonban, hogy a pártpolitikai és ideológiai válaszok nem elégségesek, sőt kifejezetten félreviszik a vita irányát. Jelen írásunkban a problémát egy másfajta paradigmában helyezzük el, és arra kívánunk rámutatni, hogy a törvény felfogása mögött az ún. rejtett tanterv által támasztott igényeknek való megfelelés áll.

A rejtett tanterv fogalma és feladata

A pedagógia az 1970-es évek óta ismeri az ún. *rejtett tanterv* (hidden curriculum) fogalmát. Számos kutató (pl. Elisabeth Vallance, Philip Wesley Jackson, Franz Wellendorf, Szabó László Tamás) törekedett a rejtett tanterv mechanizmusainak a feltárására, és mára könyvtárnyi [szakirodalma](#) van a témának. A fenti kutatók megállapítása szerint az iskolában a tanulók kétfajta tudást sajátítanak el. Az egyik tudás abban a tananyagban manifesztálódik, amelyet különböző hivatalos, írott (központi, helyi stb.) tantervek tartalmaznak. A másik tudás láthatatlan formában van jelen: ide tartozik mindazon ismeretek, normák és magatartásformák összessége, amelyek nem tartoznak a hivatalos tananyaghoz, de az iskola rejtett, implicit módon (pl. rituálékkal, a fegyelmezés eszközeivel, dicsérettel és büntetéssel) közvetíti ezt a tudásanyagot a tanulók felé. „*A rejtett tanterv titokzatos metaforája (Portelli, 1993) magába foglalja azokat a nem tervezett, nem szándékolt másodlagos hatásokat, amelyek a szervezett, intézményes tanulás keretei között érik az érintetteket, s amelyek eredményeként viselkedési sajátosságok, reakciómódok, attitűdök alakulnak ki, normák interiorizálódnak.* (Szabó, 1988)”¹

¹ Pusztai Gabriella: Tetten érhető-e a rejtett tanterv? Iskolakultúra. 2002/12. 39. o.

Friedenberg szerint a rejtett tanterv értelme, hogy a gyermekek, a leendő állampolgárok *„hogyan éljenek egy olyan fennhatóság alatt, amelyik nincs tekintettel a személyiség privátumára és az egyéniség autonómiájára.”*²

A rejtett tanterv azt célozza, hogy a gyerek az iskola falai között az intézmény szabályainak megfelelően viselkedjen. A gyereknek az első naptól fogva alá kell rendelnie magát az intézményi logikának, és el kell fogadnia, hogy egy felsőbb hatalomnak (az iskolának) kell engedelmeskednie. Meg kell tanulnia fegyelmeznie magát, és elfojtania a negatív érzelmeit. Nem mehet ki a teremből, amikor kedve van, és csak akkor mehet ki, amikor csengetnek. Ugyanakkor, ha a tanár felszólítja, akkor felelnie kell a kérdésre. Ezzel a gyerekekben rögződnek bizonyos magatartások: hogy mit lehet, és mit nem lehet megtenni. Az iskola – mint a társadalmi valóság mikrokozmosza – közvetíti a tanulók felé azokat a kíváncsnak ítélt viselkedésformákat, amelyek a közmegegyezés szerint szükségesek a társadalomban való eligazodáshoz: a fegyelem, az önmegegyezés, az önuralom, a többségnek való engedelmesség képességeit.

Egyenlősítés vagy konzerválás?

A „rejtett tanterv” fontos katalizátor-szerepet játszik abban a konfliktusban, amelyik kialakul például a szegényebb családok és az oktatási intézmény között. Gyakran a gyermek által otthonról hozott normák és magatartásformák nem illeszkednek az iskolai „rejtett tanterv” által sugallt normarendszerhez, annak logikájához, sőt akár ellentétben is állhatnak azzal.

² Pusztai Gabriella: Tetten érhető-e a rejtett tanterv? Iskolakultúra. 2002/12. 88. o.

A család és az iskola normái közötti eltérés problémája különösen a szegény, hátrányos helyzetű családok esetében áll fenn, ugyanakkor az elit és a felső-középosztály gyermekei esetében például vélhetően kisebb a különbség az otthoni értékek és magatartásminták, valamint az iskola által rejtetten közvetített követelményrendszer között. Így az iskola tekintélye által legitimált rejtett, implicit módon érvényesülő követelményrendszer burkolt formában a fennálló társadalmi viszonyok konzerválását hajtja végre, azzal, hogy az elit és a középosztály gyermekei elé kisebb kihívást állít, mint a szegény családok gyermekei számára. Ivan Illich osztrák filozófus fogalmazta meg, hogy az iskolarendszer burkolt formában, a „rejtett tanterv” révén a társadalmi egyenlőtlenségeket termeli újra, és passzív befogadásra neveli az oktatás alanyait.

Illich a forradalmi megoldást a társadalom „iskolátlanításában” (*deschooling*), az uniformizált, mindenkire egyformán kötelező iskolarendszer megszüntetésében [látta](#), ami első hallásra megdöbbenőnek hat, de van egy logikája: a tankötelezettség elterjedését éppen a mobilitás előmozdításának, az egyenlőtlenségek visszaszorításának a szándéka motiválta, de ha az iskolarendszer ennek nem tud megfelelni, akkor az iskolarendszer nem látja el feladatát, tehát jogos igény új megoldásokkal kísérletezni. Illich az általa elgondolt új típusú oktatás lényegét abban látta, hogy mindenki számára elérhetővé teszi a tudást, aki *tanulni akar*: a hadsereghez hasonlóan hierarchiára épülő, és katonai elven működő, professzionális, *vertikálisan* tagolt intézményrendszer átadta volna a helyét az *autonóm* tanulási formáknak és a *horizontális* szerveződéseknek, olyan új intézményi formák jöttek volna létre, amelyek minden generáció számára nyitottak stb.

Az osztrák filozófus tehát éppen abban látta a kötelező oktatás csődjének a megnyilvánulását, amit a jelenlegi köznevelési törvény megoldásként nyújt: a centralizációban, a tantervi túlszabályozásban, a szigorú minőségellenőrzésben, a tanulók választási szabadságának a szűkítésében.

Illich utópiája – amelyik az információs forradalom korában már nem is annyira utópiaszzerű – valószínűleg a jövőben is legfeljebb a jelenlegi rendszerszintű, uniformizált közoktatás *színesítésére, kiegészítésére*, nem pedig annak totális felváltására lesz alkalmas (már csak azért sem, mert a társadalom maga is igényli a szervezett közoktatást, és minél jobban differenciálódik a globális tudásanyag, annál nehezebb és hosszadalmasabb azt egyéni úton, az intézményrendszeren kívül megszerezni). De ettől a probléma még fennmarad: *mit kezdünk azzal, hogy az iskolarendszer – mindenütt a fejlett világban, de Magyarországon különösen – konzerválja az otthonról hozott hátrányokat?*

A középosztály iskolája?

Mint láttuk, az iskola rejtett tanterve leginkább a középosztálybeli családokban meglévő normákat és magatartásformákat erősíti meg, azokat a gyermekeket jutalmazza, akik ennek az elvárt viselkedésmintának megfelelnek – vagyis döntő részben a középosztálybeli családok gyermekeit. Ugyanakkor a rejtett tanterv hátráltatja az iskola egalitárius, egyenlősítő funkcióját, mert aránytalanul nehéz kihívások elé állítja azoknak a szegény családoknak a gyermekeit, akik nem az iskola világának megfelelő középosztálybeli miliőben nevelkedtek, hanem olyan környezetben, ahol a normák – ilyen-olyan okból, akár a mélyszegénység sajátos kultúrája miatt – mások.

Ebből a szempontból nem kerülhető meg az a kérdés, hogyan illeszthető bele a rejtett tanterv a romakérdésbe, amelynél égetőbb társadalmi probléma aligha van Magyarországon. Mert bár a magyarországi szegények ugyan nem mind romák, de egyes becslések [szerint](#) a roma népesség 70%-a él a szegénységi küszöb alatt, ráadásul [alacsony szintű](#) gazdasági aktivitásuk mögött éppen a közép- és felsőfokú oktatásban való [alacsonyabb részvételi arányuk](#) húzódik meg.

A roma gyermekek oktatásával kapcsolatos fel-fellángoló konfliktusok is csak ebből a szempontból érthetőek meg. A közvélemény és az oktatásirányítás rosszul reagálja le ezeket a vitás eseteket: a kulturális különbözőségből vezetnek le mindenfajta összeütközést a roma családok és az iskola között. A közbeszédben pontatlanul használják a *kultúra* fogalmat: csak egyféle értelemben – az etnikumhoz kötődő kultúra értelmében – használják, kiszakítva a konkrét társadalmi probléma szövegéből.

Valóban van egy kulturális konfliktus, de nem abban az értelemben, hogy a *roma* és a *többségi társadalom* kultúrája állna szemben egymással az iskolában. Valójában a *szegénység etnikumtól független kultúrája* áll szemben *egy ugyancsak etnikumtól független, intézményi logikán alapuló intézményi kultúrával*, amelyhez a középosztály családjai jobban képesek alkalmazkodni, mint a szegény családok. Magyarországon a szegénység kultúrája etnikai arculatot öltött, noha nem csak roma, hanem többségi gyermekek is kihullnak az iskolából, gyakran csak azért, mert nem képesek megfelelni a rejtett tanterv feléjük irányuló követelményeinek.

A szegénység kultúrája nehezen egyeztethető össze azzal a rejtett tantervvel, amelyik döntően a középosztály magatartás- és értékvilágának felel meg, és az iskola is ennek elfogadására szocializál (pl. pontosság: akkor kell bemenni az osztályba, amikor becsengetnek, fegyelem, önuralom: nem lehet azt csinálni az órán, amit a gyerek akar, tekintélytisztelet stb.).

Így – bármilyen meglepően is hangzik – az iskola implicit módon kijelöli az egyén helyét a társadalomban, és ezzel hozzájárul a meglévő társadalmi különbségek konzerválásához. E tekintetben a mostani köznevelési törvény nem tekinthető kivételnek.

A köznevelési törvény bírálóinak tehát csak részben van igazuk a kritikájukban. Nem Hoffmann Rózsa, nem a KDNP, hanem egy, a törvény betűjétől függetlenül létező, és az iskola tekintélye által megtámogatott implicit norma- és követelményrendszer, illetve az ennek való megfelelés az, ami veszélyeztetheti az iskolának az egyenlősítő funkcióját.

A 16 éves tankötelezettség valóban egy kiszámíthatatlan folyamat előtt nyitja meg az utat, hiszen a középiskolák lehetőséget kapnak arra, hogy szelektáljanak azok között a diákok között, akik nem teljesítik a rejtett tanterv elvárásait, vagyis akik – akár családi háttérük, az otthonról hozott eltérő normák és magatartásformák követése miatt – nem képesek integrálódni a középosztályi normák által meghatározott iskola rendjébe. Az intézmények a 16 éves korhatárra hivatkozva más pályára terelhetik a diákokat. De a fő tényező mégsem ez, hanem a rejtett tanterv hatása, amelyet csak egy integrált oktatási rendszer enyhíthet.

Amikor Hoffmann Rózsa kijelenti, hogy meg kell erősíteni a pedagógusok – vagyis az iskola – tekintélyét, akkor kimondatlanul ugyan, de a minden modern iskolarendszerben jelenlévő rejtett tantervnek való megfelelésre ösztönöz, s ezzel a középosztálynak kedvez, amelynek kultúrája közelebb áll az iskola kultúrájához, értékrendjéhez és normáihoz, mint a szegénység kultúrája. Nyilván ennek az iskolai rejtett tantervnek a középosztály gyermekei inkább megfelelnek, mint a szegény és leszakadó családok gyermekei. De ne feledjük, hogy ez pontosan így volt *öt évvel, tíz évvel, és száz évvel ezelőtt* is. Vagyis nem a jelenlegi oktatásirányítás betonozza be a fennálló társadalmi pozíciókat, hanem csak folytatja azt az oktatáspolitikai hagyományt, amelyik a modern iskolarendszernek születésétől velejárója.

Felhasznált irodalom

Németh András: Nevelés, gyermek, iskola – Boreczky Ágnes: A gyermekkor változó színterei. Bp., 1997., Eötvös József Könyvkiadó.

Pusztai Gabriella: Tetten érhető-e a rejtett tanterv? Iskolakultúra. 2002/12. 39-47. o.

Vogel Zsuzsa: Iskolaépítészeti – rejtett tanterv- holland és magyar szemmel. Iskolakultúra. 2010/9. 85-98. o.